

ПРІОРИТЕТИ ВИХОВАННЯ В РАДЯНСЬКИХ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ: ІСТОРИЧНІ УРОКИ

Христенко О. М.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін

Тернопільський національний медичний університет

імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України

майдан Волі, 1, Тернопіль, Україна

orcid.org/0000-0001-6036-2829

hrystenko@tdmu.edu.ua

Ключові слова: навчально-виховний процес, цінності, студенти, освіта, ідейно-політичне виховання.

У статті проаналізовано ціннісні пріоритети виховання, декларовані в радянських нормативних документах, і визначено історичні уроки, які варто враховувати в процесі формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. Встановлено, що серед базових нормативних документів, які утворювали правову й ідеологічну базу регулювання суспільних відносин у Радянському Союзі, провідна роль належала програмам партії-монополіста. Згідно з результатами дослідження, у закладах вищої освіти мав застосовуватися комплексний підхід до виховної роботи, що полягав у поєднанні ідейно-політичного, трудового й морального виховання. А наскрізною домінантною освітньою цінністю було комуністичне виховання, конструйоване з інтернаціонального, атеїстичного, морального, правового, професійно-трудоного, естетичного компонентів.

З'ясовано, що головне завданням педагогів – виховувати студентів у душі войовничого атеїзму, тобто не просто не вірян, а свідомих, переконаних, войовничих атеїстів; відповідно, віру, релігію представляли як антицінності. Досліджено, що навіть у період «перебудови» пріоритетним напрямом залишалося атеїстичне виховання; заохочувалася боротьба проти релігійних цінностей і практики через запровадження нових, радянських, обрядів і звичаїв. Встановлено, що такий підхід ігнорував потреби духовного розвитку особистості, перешкоджав формуванню її моральних цінностей на основі традиційної християнської етики й культури.

Підсумовано, що лейтмотивом радянської законодавчо-нормативної бази у сфері вищої освіти було ідейно-політичне виховання з метою формування в студентської молоді комуністичних переконань і моралі, безмежної відданості «соціалістичній Батьківщині», почуття колективізму, інтернаціоналізму, любові до праці. Такий досвід указує на неприпустимість ідеологізації освітньої галузі, яка повинна функціонувати на демократичних, гуманістичних та національних засадах. Крім цього, цілеспрямоване атеїстичне виховання в радянській системі освіти зумовило знецінення духовної сфери людини та суспільства. Тому сьогодні необхідно впроваджувати в навчально-виховний процес дисципліни морально-етичного спрямування, які сприяють формуванню моральної гідної особистості. Проблема створення фундаментальної універсальної виховної парадигми вищої освіти в Україні потребує подальших наукових пошуків.

EDUCATION PRIORITIES IN SOVIET REGULATORY DOCUMENTS: HISTORICAL LESSONS

Khrystenko O. M.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Higher Education and Social Sciences
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University
of the Ministry of Health of Ukraine
Maidan Voli, 1, Ternopil, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6036-2829
hrystenko@tdmu.edu.ua*

Key words: *educational process, values, students, education, ideological and political education.*

The value priorities of education, declared in Soviet regulatory documents, have been analysed in this article, as well as historical lessons, that should be taken into account in the process of forming of the value orientations of modern student youth, have been defined. It was established that among the basic regulatory documents that formed the legal and ideological basis for the regulation of social relations in the Soviet Union, the monopolist party's programs played the leading role. According to the research results, higher education institutions had to apply a comprehensive approach to educational work, consisting in a combination of ideological and political, labor and moral upbringing. And communist education, constructed from international, atheistic, moral, legal, professional-labor, and aesthetic components, became a thoroughly dominant educational value.

It was found that the main task of teachers was to educate students in the spirit of militant atheism – not just non-believers, but conscious, convinced, militant atheists; accordingly, faith and religion were presented as anti-values. It has been investigated that, even during the period of «perestroika», atheist education remained to be the priority direction; the fight against religious values and practices was encouraged through the introduction of new Soviet rites and customs. It was established that such an approach ignored the needs of the spiritual development of the personality, hindered the formation of his/her moral values based on traditional Christian ethics and culture.

It was concluded that the leitmotif of the Soviet legislative and regulatory framework in the field of higher education was ideological and political education in order to form the communist beliefs and morals, boundless devotion to the «socialist Motherland», feelings of collectivism, internationalism, and love of work in student youth. Such experience indicates the inadmissibility of ideologizing of the educational sector, which should function on democratic, humanistic and national bases. Besides, purposeful atheist education within the Soviet education system led to the devaluation of the spiritual sphere of man and society. Therefore, today it is necessary to introduce moral and ethical disciplines into the educational process, since they contribute to the formation of a moral honest personality. The issue of creating of the fundamental universal educational paradigm of higher education in Ukraine requires further scientific research.

Постановка проблеми. Історико-педагогічна спадщина українського народу є невід'ємним складником його духовної культури, а тому вимагає наукового осмислення, критичного аналізу та оцінки з позиції визначення історичних уроків для сучасної педагогічної науки й практики. Сьо-

годні, коли в українському інформаційному й науковому дискурсі перманентно виникають дискусії про доречність (чи неприпустимість) прийняття того або того законопроекту щодо ідейних засад розвитку освіти й суспільства загалом, актуальним постає наукове (фахове) обґрунтування (чи

спростування) суспільної корисності законодавчих ініціатив.

Щоб відносно об'єктивно та аргументовано приймати відповідні рішення, варто розглядати проблему комплексно, зважаючи, зокрема, на історичні детермінанти, що чинять певний вплив на процес становлення незалежної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічний досвід радянського періоду в історії України досліджувало чимало вчених, які, серед іншого, намагалися проаналізувати переваги й недоліки системи освіти в УРСР. Науковий інтерес становлять праці О. Сухомлинської «Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції» (2014), Ю. Каганова «Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія» (2019), І. Мухіної «Ціннісні домінанти радянського освітньо-культурного простору» (2013), у яких, зокрема, репрезентовано й критично оцінено пріоритети ідейно-політичного виховання «радянської людини» та «радянського суспільства».

Щоб конкретизувати ціннісні пріоритети освітньої політики тоталітарної системи СРСР і її вплив на формування особистості кількох поколінь українських громадян, варто предметно вивчити відповідну нормативну базу, яка визначала зміст навчально-виховного процесу в навчальних закладах.

Мета статті – проаналізувати ціннісні пріоритети виховання, декларовані в радянських нормативних документах, і визначити історичні уроки, які варто враховувати в процесі формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка радянської системи освіти полягала в тому, що її розвиток залежав від державної політики СРСР, де панував тоталітарний режим, а відтак, безпосередньо від ідеології, волі та рішень панівної комуністичної партії. Прикметно, що радянська влада особливу чи навіть першочергову увагу приділяла сфері освіти, просвіти народу в широкому сенсі; і це було їй необхідно насамперед для власного самоствердження та укорінення як політичного монополіста біля керма величезної Країни Рад. Це підтверджують нормативні документи, які вказували радянській вищій школі на її ідейні пріоритети, що однозначно спрямовувалися на реалізацію програми комуністичної партії в СРСР.

Аналіз відповідної законодавчої бази сприятиме розумінню суспільно-політичної кон'юнктури досліджуваного періоду, що впливала на функціонування радянських закладів освіти й визначала вектор виховного впливу на дітей та молодь, зокрема на формування їхніх ціннісних

орієнтацій. Також це допоможе формулювати висновки для «історичних уроків», які повинні бути засвоєні творцями освітньої системи сучасної незалежної української держави, яка на початку третього тисячоліття продовжує боротися проти спадкоємиці радянського тоталітаризму.

Серед базових нормативних документів, що закладали правову й ідеологічну базу регулювання суспільних відносин у Радянському Союзі, провідна роль належала програмам партії-монополіста, адже вони накреслювали завдання партфункціонерів у всіх галузях соціалістичного будівництва. Наприклад, у Програмі ВКП(б), затвердженій ще в 1919 р., дано чітке визначення класової суті радянської соціалістичної держави, у якій уся влада належить робітникам і трудовому селянству – абсолютній більшості населення, диктатури пролетаріату як влади, що базується на союзі робітничого класу і селянства при керівній ролі робітничого класу.

Відтак радянська освітня політика поруч із запровадженням безплатного й обов'язкового навчання для всіх дітей до 17 років, створенням дошкільних закладів тощо передбачала забезпечення широкого доступу до ЗВО всіх охочих, насамперед робітників [4, с. 113]. Тобто йшлося про виокремлення «робітничого класу» як своєрідної суспільної цінності, на відміну від решти (наприклад, інтелігенції, діти якої, навпаки, часто не могли вступити до інституту). Власне, ключовим критерієм відбору до закладів вищої освіти були не здібності, таланти майбутніх фахівців, а їх соціальне походження – з робітників, селян чи службовців...

Після публікації постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків» (1956) виникло певне суспільне напруження щодо специфічних тлумачень політики партії, що не могло не вплинути на внутрішньовишівське життя в УРСР. З огляду на це, постало питання, зокрема, щодо способів інформування студентства про розвінчання культу Сталіна, переоцінку суспільних цінностей загалом. Існували різні точки зору: від повного сприйняття студентами новітніх суспільно-політичних перетворень до започаткування діалогу з молодим поколінням [1, с. 56]. Але однозначно спостерігалися певні зміни в навчально-виховному процесі, що виявлялися вже в самій риториці вишівської спільноти, яка була зобов'язана принаймні обговорити зміст зазначеної постанови, апелюючи до понять, цінностей на кшталт «правда», «гуманність», «людяність», «чесність», «справедливість», «відповідальність».

Черговою ключовою точкою в правовому закріпленні державної політики Радянського Союзу, зокрема в галузі освіти й виховання, стала нова програма панівної партії, затверджена на

XXII з'їзді КПРС 31 жовтня 1961 р. Як зазначалося в документі, ця програма окреслювала чіткі завдання в галузі ідеології – виховання, освіти, науки і культури (тобто ці сфери мали бути ідеологічно «забарвленими», заангажованими). Отже, йшлося про необхідність виховання молодого покоління і загалом усіх трудящих у душі високої ідейності (переконаності в істинності та позитивній сутності марксистсько-ленінської ідеології), комуністичного ставлення до праці (як найбільшої «чесноти», цінності), повне подолання пережитків «буржуазних» поглядів і моралі (щоб не було іншої, крім комуністичної, ідеології, ідейної альтернативи виховання), всебічний гармонійний розвиток особи (що своєю універсальністю не передбачав чітких векторів становлення особистості, звісно, за винятком комуністично-ідеологічного), створення справжнього багатства духовної культури (яка в СРСР асоціювалася з обмеженим регламентованим пропагандистським «соцреалізмом», войовничим атеїзмом).

У програмі особлива увага була звернена на проблему моралі («у процесі комуністичного будівництва все більше зростає роль моральних факторів у житті суспільства» [4, с. 114]). Апогеєм розвитку цієї теми стала презентація «Морального кодексу будівника комунізму», у якому відображено основні обов'язки радянської людини щодо суспільства, товаришів, сім'ї, трудящих усіх країн і народів.

З огляду на завдання, які визначив XXIII з'їзд партії (1966), ЦК КПРС ухвалив постанову «Про заходи щодо подальшого розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві». Зокрема, йшлося про необхідність використання виховного потенціалу філософії та суспільних наук у навчально-виховному процесі у вищій школі. Для цього науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти зобов'язувалися здійснювати подальші розробки в царині матеріалістичної діалектики, діалектики соціалістичного суспільства і суперечностей тогочасного капіталізму, розвитку історичного матеріалізму як загальносоціологічної теорії, удосконалення соціалістичних суспільних відносин і їх переростання в комуністичні, проблем особистості й колективу, соціалістичного гуманізму, етики й естетики.

Важливим завданням суспільних наук у контексті навчально-виховної роботи зі студентами визначено системну наступальну боротьбу проти антикомунізму; обґрунтовану критику тогочасної «буржуазної» філософії, соціології, історіографії, права й економічних теорій апологетів капіталізму; виявлення «фальсифікаторів» ідей марксизму-ленінізму, комуністичного і робітничого руху; рішуче протистояння проявам ревізюнізму, національної «обмеженості» в теорії й полі-

тиці. Педагогам указували на необхідність більш «яскраво» розкривати всезагальне, інтернаціональне значення марксизму-ленінізму, показувати на конкретних фактах світової історії і досвіду соціалістичних країн переваги комуністичної ідеології над «буржуазною», «всепереможну» силу ідей наукового комунізму.

Питання ідеологічного виховання обговорювали й на XXIII з'їзді Комуністичної партії (більшовиків) України, який відбувся 15–18 березня 1966 р. Зокрема, підкреслено необхідність відповідної підготовки майбутніх фахівців у закладах середньої, професійно-технічної та вищої освіти, що передбачала «озброєння кадрів марксистсько-ленінською теорією». Вкотре панівна партія ставила чіткі завдання: наполегливо боротися за високу комуністичну ідейність радянських людей, насамперед студентської молоді, виховувати її в душі дружби народів, радянського патріотизму й соціалістичного інтернаціоналізму [5, с. 558].

Рішення XXV з'їзду КПРС про подальший розвиток народної освіти і вдосконалення навчально-виховного процесу (1977) зобов'язували забезпечувати підготовку майбутніх вчителів, формуючи в них передовий матеріалістично-діалектичний світогляд [2, с. 3]. До того ж у закладах вищої освіти мав застосовуватися комплексний підхід до виховної роботи, що полягав у поєднанні ідейно-політичного, трудового і морального виховання. А наскрізною домінантною освітньою цінністю було комуністичне виховання, конструйоване з інтернаціонального, атеїстичного, морального, правового, професійно-трудоного, естетичного компонентів [2, с. 10]. Зокрема, перед педагогами стояло завдання виховувати студентів у душі войовничого атеїзму – не просто не вірян, а свідомих, переконаних, войовничих атеїстів; відповідно, віру, релігію представляли як антицінності [2, с. 32].

Незважаючи на намір лібералізації суспільно-політичного життя й освітньої сфери в межах понять «гласність» – «критика» – «самокритика» – «демократія» [3, с. 1], зміст комуністичної моралі, за яку навіть у часи «перебудови» продовжувала виступати КПРС, мав виразні особливості. Так, декларувалося, що комуністична мораль – це мораль колективістська і мораль гуманістична, яка, з одного боку, возвеличує людину праці, пропагує доброзичливість, чесність, простоту, скромність, з іншого – передбачає нетерпимість до національної обмеженості й національного егоїзму, до звичаїв, які заважають комуністичному оновленню життя. Також пріоритетним напрямом залишалася атеїстичне виховання; заохочувалася боротьба проти релігійних цінностей і практики через запровадження нових, радянських, обрядів і звичаїв.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Лейтмотивом радянської законодавчо-нормативної бази у сфері вищої освіти було те, що виховання студентів мало передбачати формування в них комуністичних переконань і моралі, безмежної відданості «соціалістичній Батьківщині», почуттів колективізму, інтернаціоналізму, любові до праці. На практиці вишівського життя це, зокрема, означало партійний, виховний характер кожного лекційного та семінарського заняття та всіх виховних заходів, що, наприклад, для медичних інститутів

було найбільш обтяжливим і необґрунтованим, адже забирало дорогоцінний час для професійної підготовки майбутніх лікарів, яких радянське керівництво бачило насамперед як політичних агітаторів, а не медичних фахівців у широкому гуманітарному розумінні. Такий досвід указує на неможливість ідеологізації освітньої галузі, яка повинна функціонувати на демократичних, гуманістичних та національних засадах. Проблема створення фундаментальної універсальної виховної парадигми вищої освіти в Україні потребує подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'яненко О. В. Постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків» та кореляція суспільної свідомості працівників Полтавського педагогічного інституту. У *Materialy IV Miedzynarodowej naukowo-practycznej konferencji «Nauka i inowacja – 2008»* (Тум 8. Prawo. Historia; с. 51–56). Nauka i studia. 2008. URL: <https://findbook.in.ua/books/postanova-tsk-kprs-pro-podolannia-kul-tu-osobi-ta-iogho-naslidkiv-ta-korieli>
2. Підготовка студента до роботи класним керівником / ред. кол. : М. М. Фіцула, Р. Т. Гром'як, З. Ю. Тихоход, Д. М. Скільський. Київ : Вища школа, 1978. 70 с.
3. Рабоченко Л. Потрібно, як повітря. *Молодий комунар*. 1987. 31 січня. С. 1.
4. Українська радянська енциклопедія (УРЕ) : в 12 томах. 2-ге вид. / М. П. Бажан (голов. ред.). Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977-1985. Т.9. 1983. 560 с. URL: Українська радянська енциклопедія (УРЕ): в 12 томах (1974–1985) : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive (дата звернення: 18.12.2022).
5. Український радянський енциклопедичний словник : у 3-х т. (1966-1968) / Академія наук Української РСР; голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.); І. К. Білодід, І. О. Гуржій, О. З. Жмудський, Р. Є. Кавецький та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ УРСР. Т. 1. 1966. 856 с.

REFERENCES

1. Lukianenko, O. V. (2008). Postanova TsK KPRS “Pro podolannia kultu osoby ta yoho naslidkiv” ta koreliatsiia suspilnoi svidomosti pratsivnykiv Poltavskoho pedahohichnoho instytutu [Resolution of the Central Committee of the CPSU “On Overcoming the Cult of the Personality and Its Consequences” and the Correlation of the Social Consciousness of Employees of the Poltava Pedagogical Institute]. U *Materialy IV Miedzynarodowej naukowo-practycznej konferencji “Nauka i inowacja – 2008”* (Tum 8. Prawo. Historia; с. 51–56). Nauka i studia. Retrieved from <https://findbook.in.ua/books/postanova-tsk-kprs-pro-podolannia-kul-tu-osobi-ta-iogho-naslidkiv-ta-korieli> [in Ukrainian].
2. Fitsula, M. M. (Red.). (1978). *Pidhotovka studenta do roboty klasnym kerivnykom* [Preparing a student to work as a class teacher]. Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Rabochenko, L. (1987, 31 sichnia). Potribno, yak povitria [It is needed like air]. *Molodyi komunar, I* [in Ukrainian].
4. Bazhan, M. P. (Red.). (1983). *Ukrainska radianska entsyklopediia (URE)* [Ukrainian Soviet encyclopedia (USE)] (T. 9). Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii. Retrieved from https://archive.org/details/urents_t_9/page/91/mode/1up?view=theater [in Ukrainian].
5. Bazhan, M. P. (Red.). (1966). *Ukrainskyi Radianskyi Entsyklopedychnyi Slovnyk* [Ukrainian Soviet Encyclopedic Dictionary] (T. 1). Holov. red. URE URSR [in Ukrainian].